

Critica lui Iuliu Maniu la adresa regimului autoritar carlist și a partidului unic: Frontul Renașterii Naționale

Iuliu Maniu's criticism of the authoritarian Carlist regime and the single party: National Renaissance Front

Florin GRECU

Abstract: *This article retrospectively analyzes the regime of the royal authoritarian monarchy in Romania, the period 1938-1940 from the perspective of the criticism of Iuliu Maniu, the leader of the National Peasant Party, who was the supporter of the representative democratic regime, of parliamentary constitutionalism, the defender of democratic political and civil rights and freedoms. The confiscation of individual rights and freedoms, the suppression of political parties, the establishment of the single party, the organization of elections and the surrogate of the parliamentary institution, determined Iuliu Maniu to reject the legislative measures of a dictatorial regime, established by decree-laws, promulgated by the monarch. Iuliu Maniu criticized the single party, the annulment of the elections, the dissolution of the political parties, the criticism of the parody of the elections for the Chamber and the Senate, the criticism of the corporate parliament of the establishment of the lands, but also the worst thing that the King, being the self-proclaimed head of the single party, assumed all political responsibility for the acts of the new regime. According to Maniu, the sovereign had to be shielded from responsibility, as this fell to the government.*

Keywords: *Iuliu Maniu, single party, National Renaissance Front, corporate parliament, authoritarian monarchy, Romania*

Introducere

În perioada regimului autoritar carlist, 1938-1940, Sfinxul de la Bădăcin, metaforă atribuită de Nicolae Iorga lui Iuliu Maniu¹, liderul opoziției democratice, a fost susținătorul regimului democratic reprezentativ, al constituționalismului parlamentar, apărătorul drepturilor și libertăților politice și civile democratice. Confiscarea drepturilor și libertăților individuale, suprimarea partidelor politice, înființarea partidului unic, organizarea alegerilor și *surogatul* instituției parlamentare, l-au determinat pe Iuliu Maniu să respingă măsurile legislative ale unui regim dictatorial, instaurat prin decrete-legi, promulgate de monarh.

* Capitol din volumul, Florin Grecu, *Arhitectura politică a primului partid unic din istoria României: Frontul Renașterii Naționale*, Editura Eikon, București, 2023, pp. 117-140.

¹ Dan, Pavel, *Iuliu Maniu în Jurnalul lui Corneliu Coposu. O reinterpretare a istoriei*, Editura Fundației Academia Civică, București, 2023.

Instituționalizarea regimului, prin plebiscitarea și promulgarea constituției și organizarea alegerilor pentru parlamentul corporatist au fost catalogate de Maniu ca reprezentând „parodii”, deoarece sub un regim al dictaturii unde parlamentul este subordonat executivului dezbaterile politice, principiu fundamental într-o democrație reprezentativă, este doar un substitut instituțional. Frontul Renașterii Naționale a dat un pseudo parlament, legitimat prin alegeri nedemocratice, creație a puterii executive. Astfel, „fără o campanie electorală propriu-zisă din care a lipsit competiția politică (partidul unic fiind singura formațiune politică care s-a înscris în campanie) și cu ajutorul structurilor Ministerului de Interne (Poliția, Jandarmeria și Siguranța), FRN nu avea cum să nu câștige aceste <<alegeri>>”². Chiar dacă monarhul încerca să justifice prin alegeri legitimarea democratică a regimului, „FRN păstra un potențial dictatorial, care făcea imposibilă reconcilierea politică cu opoziția, pentru că Maniu și Constantin C.I. Brătianu rămăseseră apărători ai principiilor monarhiei constituționale”³

Critica radicală a lui Iuliu Maniu, la adresa întregului regim autoritar carlist, 11 februarie 1938- 6 septembrie 1940, poate fi înțeleasă din „ (...) declarația necenzurată din 16 septembrie 1940, care rezumă un crez politic și concentrează o imagine a ordinii constituționale pe care se întemeiază”⁴. Maniu, prin critica la adresa noului regim dictatorial, patronat de Regele Carol al II-lea, apără Constituția democratică de la 1923, adică drepturile fundamentale garantate românilor și confiscate de Constituția de la 27 februarie 1938, care consfințea arbitrariul instituțional al statului.

Iuliu Maniu, prin critica la adresa fostului regim autoritar carlist, pune în lumină efectele negative ale guvernării, prin formula decretelor-legi, fapt care debutează odată cu guvernul Goga-Cuza și se consfințește prin instaurarea guvernului Patriarhului Miron Cristea, primul guvern al autorității monarhice. Maniu considera instituția monarhică, Coroana, ca pe un arbitru obiectiv pe scena politică, „deci nu trebuia să dispună de dreptul de a numi guverne cari nu au popularitatea necesară și nici asentimentul opiniei publice, ca guvernul numit să poată fi consfințit prin votul cetățenilor”⁵. România partidelor politice nu s-a prăbușit, ci a fost subminată încă din primul

² Sebastian Rusu, „Democrație versus totalitarism. FRN în alegerile din 1939”, *Democrație și totalitarism în Europa secolului XX*, Editura Muzeul Național Cotroceni, București, 2022, p. 232.

³ *Ibidem*, p. 231.

⁴ Ioan Stanomir, „Constituție, „Coroană” și „țară”, Constituționalism și monarhie autoritară în intervalul 1938-1940, *Studia Politica, Revista Română de Știință Politică*, Vol. III, No.1, Universitatea din București, Editura Meridiane, București, 2003, p. 100.

⁵ „Pentru parlamentarism”, în *Iuliu Maniu în fața istoriei*, apud, Ioan Stanomir, „Constituție, „Coroană” și „țară”, p. 101.

moment în care arbitrariul regal a transgresat limitele unui parlamentarism dualist, care rezerva, totuși, prerogative extinse Coroanei⁶.

La 31 martie 1938, toate organizațiile politice au fost desființate. Maniu s-a manifestat public, în legătură cu desființarea partidelor politice, fiind de părere că „partidele politice sunt expresia unei comunități de vederi, de drepturi civile și de interese materiale și morale, de aspirații naționale și sociale și sunt o formă de organizare, care permite curentelor de opinie ale unei națiuni să se manifeste fără a întrebuița violența”⁷. Partidele, fiind expresia voințelor particulare din societate, nu pot fi considerate a fi rezultatul vreunui decret, adică ele nu se pot înființa prin lege și nu pot fi desființate prin lege. Desființarea partidelor, prin lege, de către noul regim și înființarea unui partid unic, prin decret regal, a instituționalizat noul regim autoritar, unde drepturile și libertățile sunt suprimate în favoarea drepturilor colective și de grup, individul fiind subordonat statului, astfel încât partidele politice erau considerate a fi generatoare de dezordine socială.

Regimul autoritar carlist a reprezentat, conform lui Iuliu Maniu, consecința guvernărilor personale care se datora și fărâmițării partidelor politice, prin crearea fracțiunilor politice, fenomen care a început încă de la urcarea pe tron a regelui în 1930 și a continuat până la alegerile din 20 decembrie 1937. În analiza „cauzelor prăbușirii fostului regim”, Maniu aprecia că „pentru instaurarea acestui regim politic personal, Regele a urmărit cu persistență distrugerea autorității puterilor constituite în stat și izolarea oamenilor politici, cari prin trecutul lor de muncă închinată binelui obștesc se bucurau de încrederea țării. În același scop, el s-a bizuit să destrame partidele politice, considerându-le ca obstacole serioase în calea planurilor sale”⁸.

Planul unui regim autoritar era creionat dinainte de 11 februarie 1938 de actorii politici de sub guvernele personale și de monarh. Apogeul a fost atins în momentul în care monarhul a dat lovitura de stat din 10/11 februarie 1938 și a înlăturat regimul reprezentativ fundamentat pe Constituția din 1923. Drepturile și libertățile politice au fost înlocuite cu starea de asediu și guvernarea prin decrete-legi. Regimul reprezentativ simplu, lipsit de răspunderea miniștrilor în fața parlamentului, era expresia Constituției de la 27 februarie 1938, instaurându-se astfel monarhia ministerială.

⁶ Ioan Stanomir, „Constituție, „Coroană” și „țară”, *op.cit.*, p. 110.

⁷ Iuliu Maniu, *apud*, Apostol Stan, *Iuliu Maniu, Naționalism și democrație, Biografia unui mare român*, Editura Saeculum I.O., București, 1997, p. 334.

⁸ Iuliu Maniu, *Cauzele prăbușirii fostului regim*, Editura Universul, București, 1940, p. 4.

După ce a reușit să instaureze un regim personal, regele, prin lovitura de stat de la 11 februarie 1938, a înlăturat Constituția pe care jurase și „a dat țării o nouă Constituție, prin care a suprimat toate drepturile națiunii, pentru a putea să dea liber curs înclinărilor sale autocratice și pasiunilor sale personale, exploatate de o clică de favoriți fără scrupule de moralitate și de patriotism”⁹. Clica de favoriți de care amintea Maniu, în articolul din ziarul *Universul*, intitulat „Cauzele prăbușirii fostului regim”, pune în lumină faptul că nu doar monarhul și-a dorit un regim autoritar sau o dictatură personală, ci acest sentiment i-a fost hrănit de o serie de personalități, dizidenții din fracțiunile partidelor politice. Armand Călinescu, de exemplu, a fost cel care, alături de regele Carol, a schițat regimul de mână forte¹⁰, iar Constantin Argetoianu, încă din anii 30’, nutrea sentimente „pentru un guvern totalitar, pentru un guvern al ordinii și autorității, un guvern dincolo de orice alegeri sau tiranie de club”¹¹.

Constituția de la 1923, fiind una de tip pact, prevedea legătura dintre rege și națiune, dar trecerea la Constituția octoiată sau concentrată reflectă tranziția de la modernitatea constituțională începută la 1866, la monarhia patrimonială, adică întoarcerea în plin Ev Mediu a instituției monarhice. Maniu demască „distanța dintre legitimitatea invocată plebiscitar și fraudarea mecanismului de revizuire prevăzut de actul de la 1923, fapt care indică natura dolosivă a strategiei „Noului Regim”¹². În acest sens, Maniu a combătut Constituția de la 27 februarie 1938, deoarece legea fundamentală suspenda drepturile și libertățile, reprezentând „o deviere de la traiectoria democrat liberală fixată în 1866 și desăvârșită în 1923”¹³. Constituția noului regim era expresia unui sistem despotic care a eliminat partidele politice și a desființat separarea puterilor în stat, a mai desființat și sistemul parlamentar cu răspundere în fața miniștrilor, responsabilitatea ministerială fiind un atribut al regelui, deoarece miniștrii erau numiți de monarh, considerat *capul statului*, conform Constituției.

Legea fundamentală de la 27 februarie pune în practică fenomenul erodării instituției parlamentului. Iuliu Maniu, în luarea de poziție din *Memorandum*, aprecia că: „fără a mai putea aspira la titlul de pact fundamental, întrucât acest termen presupune două voințe liber contractante,

⁹ *Ibidem*, p. 4.

¹⁰ Armand Călinescu, *Însemnări politice*, Editura Humanitas, București, 1990, pp. 372-373.

¹¹ Constantin Argentoianu, *apud*, Hans-Christian Maner, *Parlamentarismul în România (1930-1940)*, Editura Enciclopedică, București, 2004, p. 184.

¹² „Pentru parlamentarism”, în *Iuliu Maniu în fața istoriei*, *apud*., Ioan Maniu, „Constituție, „Coroană” și „țară”, p. 101.

¹³ Apostol Stan, *Iuliu Maniu, Naționalism și democrație, Biografia unui mare român*, Editura Saeculum I.O., București, 1997, p. 333.

ea este un edict unilateral, care consacră, în forme *quasi* legale, situația de autocrat al purtătorului Coroanei. Ea desființează principiul separațiunii puterilor în stat, care, în forme deosebite și meșteșugite, sunt întrunite într-o singură mână, și răpește națiunii, pusă în cătușele stării de asediu și ale cenzurii, orice posibilitate de manifestare liberă, de participare sau de înrăurire efectivă asupra conducerii statului”¹⁴.

Parodia plebiscitului

Arhitectura constituțională reflectă *parodia* care a stat la baza actului fundamental și anume organizarea plebiscitului, pe care actorii politici ai monarhiei autoritare o vedeau ca pe o adevărată *manifestare democratică a cetățenilor*. „Constituția edictată de majestatea sa la 20 februarie 1938 este o Constituție octoiață, lipsită de continuitate în drept. Atât Constituția de la 1866, cât și cea din 1923, stabilește în mod precis cum putea fi modificată Constituția veche sau cum putea fi făcută o nouă Constituție. Sunt forme precise, care reglementează cum trebuie să se stabilească raportul de forțe dintre Rege și națiune în ce privește noua Constituție, forme care au fost complet nesocotite și care nu pot fi considerate ca substitute, prin parodia plebiscitului care s-a aranjat ieri”¹⁵.

Mecanismul totalitar carlist a confecționat unanimități totalitare prin care Maniu, în intervențiile sale publice, a încercat deconstrucția acestui sistem autoritar, iar „critica constituțională evidențiază modalitatea de falsificare a voinței naționale”¹⁶. Imaginea consultării populare „în care cei care votau pentru/da erau primiți fără legitimație, iar cei care votau contra/nu trebuiau să se legitimeze de alegători și supuși persecuțiilor”. Secțiile de vot arătau ca niște cazărmi militare, iar „ordinea cazonă a secțiilor de votare amplasate în localul marilor administrații de stat, acolo unde funcționarii acestora să meargă în corpore la vot, sub conducerea șefilor ierarhici”¹⁷, pun în lumină faptul că entuziasmul popular de a merge la urne și de a vota Constituția se datora „articolelor comanditate de oficialitate sau redactate de demnitarii monarhiei autoritare”, apreciază profesorul Ioan Stanomir, în articolul „*Constituție, „Coroană” și „țară”*”

¹⁴ „Memorandumul românilor din Transilvania”, în *Iuliu Maniu în fața istoriei, apud.*, Ioan Stanomir, „*Constituție, „Coroană” și „țară”*”, pp. 110-111.

¹⁵ „Discursul din 12 februarie 1938”, în *Iuliu Maniu în fața istoriei, apud.*, Ioan Stanomir, „*Constituție, „Coroană” și „țară”*”, p. 101.

¹⁶ Ioan Maniu, „*Constituție, „Coroană” și „țară”*”, *op.cit.*, p. 100.

¹⁷ „Discursul din 20 februarie 1938”, în *Iuliu Maniu în fața istoriei, apud.*, Ioan Stanomir, „*Constituție, „Coroană” și „țară”*”, p. 101.

Organizarea plebiscitului, pentru votarea Constituției, s-a desfășurat în condițiile stării de a sediu și a cenzurii și în acest fel locul disputelor între partide fusese luat de funcționarii publici și forțele de ordine, care au influențat campania plebiscitului, deoarece militau pentru „votare pe față sub povara ordinelor oficiale și amenințărilor agenților forței publice. În aceste condiții, Maniu a lansat un apel pentru abținerea de la vot, deoarece cetățenii nu avuseseră timp să cunoască noile reglementări¹⁸.

Noul regim a introdus votul deschis, în sensul că cetățenii își exprimau acordul sau nu pentru votarea noii Constituții prin strigare, ceea ce atrăgea sancțiuni pentru cei care votau împotriva instituționalizării și legalizării regimului. Amenda reprezenta sancțiunea pecuniară a celor care-și exprimau neîncrederea în regimul monarhic autoritar. Delegitimarea noului regim de către Maniu decurge din respect pentru democrație, regimul reprezentativ cu răspundere ministerială și opoziția față de „absolutismul reacționar gardist și despotismul premodern al monarhiei autoritare”¹⁹.

Privită din perspectivă democratică, legea fundamentală reprezintă arhitectura legislativă a statului modern. Abdicarea statului modern, în fața tendințelor autoritare și totalitare este vizibilă din limbajul împrumutat din sistemul fascist italian și implementat, la nivel legislativ și economic, cu ajutorul așa-ziselor principii corporatiste.

Iuliu Maniu, prin demontarea limbajului totalitar, corporatisto-fascist, pus pe hârtie de exponenții politici ai noului regim de autoritate monarhică, arăta că „o Constituție este așezământul de competență al unui stat civilizat. Înscrișă în articolul de lege sau în conștiința unui popor, pe baza unei lungi tradiții, Constituția este pactul fundamental, care precizează drepturile și libertățile cetățeanului și delimitează atribuțiunile puterilor statului. Ea leagă pe rege de națiune și națiunea de rege, printr-o legătură trainică și solemnă, care nu poate fi desfăcută decât cu anumite forme, menite să-i asigure stabilitatea și prin aceasta să îi dea statului o așezare temeinică, la adăpost de schimbările politice sau personale vremelnice”²⁰.

Regimul autoritar monarhic se încadrează pe linia tradiției voievodale autocratice, reflectând regresivitatea către o vârstă premodernă. Conform lui Maniu: „stat autocratic, în care avutul, libertatea personală, libertatea de gândire, de întrunire și de presă, și, precum o dovedesc

¹⁸ Iuliu Maniu, *apud*, Apostol Stan, *Biografia unui mare român*, p. 333.

¹⁹ Ioan Stanomir, „Constituție, „Coroană” și „țară”, *op.cit.*, p. 101.

²⁰ „Discursul din 20 februarie 1938”, în *Iuliu Maniu în fața istoriei, apud.*, Ioan Stanomir, „Constituție, „Coroană” și „țară”, p. 102.

atâtea pilde sângeroase, chiar viața cetățenilor sunt scoase de sub pavăza legilor și aruncate pradă teroarei arbitrare a organelor administrative și polițienești. Dintr-un stat democratic am devenit un stat patrimonial, nici măcar totalitar, pentru că la noi nu sunt determinante considerațiuni ce privesc interesul întregului stat, ci aprecierile deținătorului puterii”²¹.

Afirmația lui Maniu despre noul regim, cum că nu ar fi nici măcar totalitar și că prin această nouă organizare statală monarhul a concentrat puterea în mâinile sale, este o teză pe care a dezvoltat-o și teoretizat-o și Armin Heinen²², conform căreia „dictatura regală românească că nu a fost nici o tiranie, nici o dictatură totalitară”. Regimul monarhiei autoritare, ca orientare ideologică, nu s-a vrut a fi de factură fascistă, conform lui Sorin Alexandrescu²³, dar a împrumutat tipul de organizare al partidului unic, construit în mod corporatist prin cele trei secțiuni la care puteau să adere membrii săi, agricultură și muncă manuală, comerț și industrie și ocupații intelectuale.

Apărarea libertății cetățenești, uzurpate de *Noul Regim*, reprezintă critica constituțională a lui Iuliu Maniu, la adresa noului stat, întemeiat pe Constituția promulgată la 27 februarie 1938. Sub regimul autorității monarhice, „libertatea politică” a devenit privilegiu guvernamental care se fundamenta plebiscitar; executivul, adică monarhul guverna pe baza decretelor care aveau valoare de lege. Regimul instaurat pe 11 februarie 1938 a încercat să se consolideze, în urma dizolvării partidelor politice, prin distrugerea garanțiilor constituționale ale statului de drept de la 1923, drepturi care au rezistat până la 27 februarie 1938. Decretele-legi au reprezentat instrumentul prin care guvernul a eludat legislativul și a fost legalizat prin formula constituțională a „primatului legislativului asupra executivului”, adică a „regimului reprezentativ simplu”²⁴, unde legislativul constituie o anexă a puterii executive, iar principiul democratic-liberal al separării puterilor în stat a fost eliminat din vocabularul constituțional.

Critica partidului unic

Atitudinea lui Iuliu Maniu față de decretul de dizolvare a partidelor politice de la 30 martie 1938 și față de cel de la 16 decembrie 1938, prin care a luat naștere partidul unic, Frontul Renașterii Naționale, a constat în apărarea principiilor libertății politice. Partidele politice, din punct de

²¹ *Ibidem*, p. 102.

²² Armin Heinen, Legiunea „Arhanghelului Mihail”. Mișcare socială și organizație politică. O contribuție la problema fascismului internațional, Ediția a-II-a, Editura Humanitas, București, 2006, p. 341.

²³ Sorin Alexandrescu, *Paradoxul român*, Editura Univers, București, 1998,

²⁴ Paul Negulescu, „Constituția României, Principiile Constituției din 27 februarie”, *Enciclopedia României, Vol.I*, București, 1938,, p. 196.

vedere democratic, sunt „instrumente de reprezentare a diferitelor curente de opinii” și din acest motiv, nu se pot dizolva prin ordin, întrucât „prin ordin nu se pot suprima curente de opinii”²⁵. Pe de altă parte, Maniu era de părere că „în loc de a urmări să realizeze o uniune națională, Carol al-II-lea, a decretat constituirea unei formațiuni politice totalitare „Partidul Națiunii”, și, și-a luat rolul de șef de partid politic, micșorându-și astfel autoritatea și creind o nouă ficțiune politică”²⁶. Prin preluarea funcției de șef al guvernului și al partidului unic, Regele, din punct de vedere politic, și-a asumat răspunderea personală a regimului și și-a riscat tronul prin această decizie.

În *Memoriul* adresat regelui, Maniu aprecia că ordinea constituțională de la 27 februarie 1938 nu justifică restrângerea dreptului de asociere, legile speciale anulând ceea ce Constituția de la 1938 permitea. Modalitatea de eliminare a violenței politice nu este exprimată în actul constituțional, conform lui Maniu. Atacurile de ordin politic îi vizau pe legionari, invinuți de regim pentru asasinatelor politice la care recurgeau, fapt care crea tulburanțe revoluționare și oferea posibilitatea alternativei partidelor de ordine. „Pledoaria pentru libertatea de asociere, în limitele legalității, explică existența acelor reticențe de care unii dintre contemporani l-au acuzat pe Maniu, prin recurgerea la tactica legalistă, care era considerată a fi lipsită de eficacitate, pe termen scurt, sunt fundamentate pe presupuziția că: „un partid politic caută să-și impună doctrina prin mijloace legale, prin puterea convingerii și prin disciplina organizării. Partidul politic are o origină națională și o misiune națională. Aspirând să pună doctrina lui în slujba țării, el își asumă răspunderea de guvernare și astfel devine un partid de ordine. Refuzând să recurgă la violență, în însuși interesul țării, are nevoie, spre a-și îndeplini funcțiunea, de un minimum de libertate. Torente se revarsă numai atunci când întâlnesc obstacole. Partidele politice devin revoluționare dacă au suficiente garanții de libertate, care să le permită funcționarea legală în limitele interesului obștesc”²⁷.

Memoriul din 27 aprilie 1938, pune în lumină grelele momente prin care treceau partidele politice și modul în care ele încercau să supraviețuiască, în condițiile dizolvării lor prin decret regal. Noul regim, definit de Maniu ca fiind „*regimul despot*”, este fundamentat, prin anularea libertății, pe critica la adresa guvernului. Instrumentul totalitar de mobilizare cetățenească, partidul

²⁵ „Declarația din 1 martie 1938”, în *Iuliu Maniu în fața istoriei apud.*, Ioan Stanomir, „Constituție, „Coroană” și „țară”, p. 102.

²⁶ Iuliu Maniu, *Cauzele prăbușirii fostului regim, op.cit.*, p. 5.

²⁷ „Memoriul din 27 aprilie 1938”, în *Iuliu Maniu în fața istoriei, apud.*, Ioan Stanomir, „Constituție, „Coroană” și „țară”, p. 102.

unic, odată creat, suprimă dreptul la exprimarea credințelor politice, libertatea de asociere și impune monopol ideologic.

Iuliu Maniu, după înființarea FRN, declara că „cel mai elementar drept civil și politic, garantat de toate constituțiile succesive de la 1866 încoace, dreptul la opinie, libertatea de gândire și de manifestare a credințelor politice privitoare la viața de stat, la guvernarea și administrarea țării, toate aceste drepturi elementare sunt confiscate prin decretul de mai sus, care face imposibilă participarea cetățenilor, în conformitate cu opiniile lor, la guvernarea și administrarea țării și zădărnicește exercitarea controlului cetățenesc asupra treburilor publice. Decretul nr. 4.321/1938 desființează libertatea națiunii și o împiedică să participe sincer și direct la viața de stat”²⁸.

Partidului unic, apărut în urma promulgării decretului 4.321/1938, Maniu i-a prevestit prăbușirea, dar și neputința de a putea fi impus realităților românești. Maniu declara în fața presei, despre noua și unica organizație din viața de stat, că „formațiunea artificială impusă de sus partidului unic se va prăbuși, fiindcă pe trădare și pe servilism nu se poate întemeia o renaștere. Tendința de a sugruma viața constituțională, prin încalzarmarea cetățenilor într-un partid unic este o insultă adusă națiunii române, iar acest atentat nu va reuși”²⁹. Regele, fiind proclamat șeful FRN, și-a asumat întreaga responsabilitate politică a organismului unic, pe lângă cea ministerială, care într-o democrație modernă, trebuia să revină parlamentului.

Prin intermediul lui Constantin Argetoianu, regele Carol încercase să-l atragă pe Maniu în partidul unic. Apelul lui Argetoianu este respins de Iuliu Maniu, iar partidul unic, FRN, reprobabil. Conform lui Maniu, „încadrarea într-un partid politic era posibilă numai în condițiile în care discuțiile din sânul lui erau libere și necondiționate, manifestându-se o emulație între curențele și forțele politice ale țării. FRN, conform lui Maniu, nu putea fi un asemenea organism, deoarece era alcătuit din funcționari publici și din persoane intimidat. Regele, fiind șeful partidului unic, și-a asumat întreaga responsabilitate politică, pentru actele noului regim. Conform lui Maniu, suveranul trebuia ferit de răspundere, aceasta căzând în seama guvernului”³⁰.

Formula partidului unic, de inspirație totalitară, este respinsă de Iuliu Maniu, deoarece activitatea politică este confiscată și devine, astfel, monopol al statului. Prin înființarea FRN se instaurează un monopol politic, departe de a fi un catalizator revoluționar, generând „favoritismul,

²⁸ „Declarația din 18 decembrie 1938”, în *Iuliu Maniu în fața istoriei, apud.*, Ioan Stanomir, „Constituție, „Coroană” și „țară”, p. 104.

²⁹ A.N.I.C., *Fond FRN*, Dosar 27/1939, f. 3.

³⁰ Iuliu Maniu, *apud*, Apostol STAN, *Biografia unui mare român*, p. 344.

protecționismul vicios și corupțiunea în afacerile obștești”³¹. FRN, creația monarhului și a noului regim, a avut misiunea de a anima națiunea, însă a suferit din cauza „lipsei unui conducător și a cadrelor formate în luptă și însuflețite de același crez”³². „Natura eteroclită și impunerea partidului unic pe calea unui decret al puterii executive îl delegitimează ca vechiul revoluționar”³³.

Dimensiunea fundamentală a FRN era reprezentată de înrolarea personalului administrativ al statului în structurile partidului unic. De aceea, partidul unic a devenit „un conglomerat hibrid de oameni adunați cu forța, iar Străjeria, o modalitate de înregimentare a tineretului, prefăcând școala într-o cazarmă străină de spiritul libertății”³⁴. Ecletismul FRN arată că înscrierea personalităților în partidul unic s-a realizat, fie pe calea constrângerii funcționarilor care lucrau la stat, fie pe cea a amenințării cu pierderea funcțiilor din conducerea societăților. Condiționalitatea era înscrisă în chiar decretul prin care a fost înființat partidul unic. FRN a fost singura organizație care avea dreptul de a depune liste cu candidați, iar membrii partidului unic trebuiau să dispună de influență, personalitate și prestigiu, conform fișei de cadre întocmită de Ministerul FRN, condus de C.C. Giurescu.

FRN conservă un potențial dictatorial care face imposibilă orice reconciliere politică. Maniu refuză, în repetate rânduri, participarea la viața politică oficială. Acceptarea monarhiei autoritare ar fi însemnat participarea lui Maniu la guvernele de uniune națională, din intervalul, 1938-1940, ceea ce era incompatibil cu convingerile sale despre monarhia constituțională. Această concepție democratică nu putea fi pusă în practică în cadrul regimului monarhiei active, legalizat și instituționalizat prin actul fundamental. Constituția de la 27 februarie 1938 „acorda Coroanei puteri și prerogative excepționale, concentrând asupra ei atributele suveranității naționale în mod exclusiv, prin repetate declarații membrii guvernului au invederat în mod public că Regele nu domnește numai, dar că este factorul activ și decisiv; iar FRN, drept urmare a faptului că este un organism politic întemeiat de Capul Statului, are un personal numit prin decret regal”³⁵.

Prin numirea personalului FRN, prin decret regal, jurământul de fidelitate față de tron și țară, transformă funcționarul public într-un politician numit de stat. Compoziția Frontului exprimă

³¹ „Declarația din 18 decembrie 1938”, în *Iuliu Maniu în fața istoriei, apud.*, Ioan Stanomir, „Constituție, „Coroană” și „țară”, p. 104

³² *Ibidem* p. 104.

³³ Ioan Stanomir, „Constituție, „Coroană” și „țară”, *op.cit.*, p. 104.

³⁴ Iuliu Maniu, *apud.*, Apostol Stan, *Biografia unui mare român*, p. 343.

³⁵ „Scrisoarea din 9 noiembrie 1939, adresată primului ministru Constantin Argetoianu”, în *Iuliu Maniu în fața istoriei apud.*, Ioan Stanomir, „Constituție, „Coroană” și „țară”, p. 105.

încercarea regimului de a aduna personalități politice în jurul monarhului, dar că și fondatorii lui, spune Maniu, „nu mai sunt capabili să renunțe la credințele lor din trecut și să și le reînnoiască peste noapte. Partidul unic este un conglomerat hibrid, lipsit de un program și de un crez politic. Este o creațiune artificială, la care a aderat un grup eteroclit, mânat de considerațiuni oportuniste, precum și de unii rătăciți, care au căzut în cursă³⁶. Crearea unui partid unic hibrid, format din grupuri eteroclite și din indivizi cu viziuni diferite despre politică, a arătat că în momentele dificile, prin care a trecut regimul și țara aceștia s-au dezis de monarh, autoproclamat șef de partid.

Critica parlamentului corporatist

În urma alegerilor din 1-2 iunie 1939, pentru parlamentul corporatist, Maniu a fost numit de rege senator de drept. Liderul țărănist și al opoziției democratice nu a acceptat această demnitate, dar a permis senatorilor din partea PNT să combată regimul de la tribuna Senatului. Grupul țărănist, în ziua de 9 iunie 1939, nu a avut acces să se prezinte la ședință deoarece refuzaseră să îmbrace uniforma Frontului Renașterii Naționale³⁷. Oliver Jens Schmitt precizează că „majoritatea liderilor politici erau, de asemenea, obedienți, îmbrăcând uniforma albă a Frontului Renașterii Naționale, organizație fascistoidă de masă a dictaturii regelui, Doar puțini politicieni, precum Maniu, s-au opus dictaturii”³⁸. Pe de altă parte, cu privire la purtarea uniformei regale din parlamentul corporatist, Nicolae Iorga notează în *Jurnal* că regele a admis uniforma în sensul dorit de istoric, dar se învoiește să-i adreseze o scrisoare în acest sens. De asemenea, „țărani rîd de uniforme „Frontului”, femeile spun că pentru nimic în lume nu s-ar îmbrăca așa”³⁹. Martha Bibescu nota în *Jurnal* că „îmi plimb privirea peste adunare, peste cele două adunări contopite într-una singură. Este o grădină de crini și de margarete, un parlament colonial”⁴⁰. Petre Andrei, Ministrul al Educației Naționale sub guvernarea lui Armand Călinescu, subliniază că „după ce a cheltuit o sumă considerabilă pe vestimentație, acum se îmbracă în uniforma Frontului, a partidului

³⁶ A.N.I.C., *Fond FRN*, Dosar 27/1939, f. 3.

³⁷ Iuliu Maniu, *apud*, Apostol Stan, *Biografia unui mare român*, p. 345.

³⁸ Oliver Jens Schmitt, *Biserica de stat sau biserica în stat? O istorie a Bisericii Ortodoxe Române 1918-2023*, Editura Humanitas, București, 2023, p. 137.

³⁹ Nicolae Iorga, *Jurnalul ultimilor ani 1938-1940. Inedit*, Editura Humanitas, București, 2019, p. 139.

⁴⁰ Lilly Marcou, *Carol al II-lea al României. Regele trădat*, traducere și note de Elena Zamfirescu, Editura Corint, București, 2015, p. 314.

unic, iar regimul parcă expres voiește să îl fotografieze în uniforma albastră a Frontului Renașterii Naționale”⁴¹.

Critica parodiei alegerilor pentru Cameră și Senat

Alegerile organizate de regim, sub imperativul stării de asediu și sub controlul forțelor polițienești și jandarmerești, cetățenii fiind aduși la vot de primar sau de ajutorul de primar, reflectă natura nedemocratică a acestor alegeri, unde limita de vârstă fusese ridicată la 30 de ani, drept de vot având doar cetățenii știutori de carte; semnele electorale au fost eliminate din practica politică a regimului autoritar; metoda punctelor, prin care erau desenate însemnele organizațiilor politice, a caracterizat practica partidelor democratice de până la 11 februarie 1938.

Alegerile din 1-2 iunie 1939, organizate din inițiativa guvernului, reprezintă o „sinistră parodie menită doar să proiecteze în fața străinătății aparența unei vieți constituționale și a unor corpuri legiuitoare”. La 30 august 1938, Maniu transmitea dispoziții organizațiilor județene PNT, în vederea adaptării la noile realități, din perspectiva unor eventuale alegeri comunale și ținutale. Maniu aprecia că în vederea viitoarelor alegeri trebuiau pregătite masele, dar și cadrele, căci autoritățile se vor folosi de surprindere. Aștepta o lege electorală pe care deși o întrevedea restrictivă, considera că „ne va da oarecari posibilități de a depune liste”⁴².

Critica constituțională a lui Maniu, prin replica dată lui Constantin Argetoianu, din septembrie 1939, constituie respingerea fondului dictatorial al regimului de autoritate monarhică, care „desființează reprezentanța națională printr-un simulacru de alegeri, lipsit de seriozitate, în mod, ca și în formă”. Dictaturile, în cele mai multe cazuri, ca și regimul autoritar carlist, devin spații ale favoritismelor și promovării pe criterii clientelare. Maniu aprecia la rândul-i, ca lider al opoziției democratice și ca opozant al regimului patronat de regele Carol al-II-lea, că „orice dictatură este menită să fie o pepinieră de imoralitate și de corupție”, iar revenirea la regimul parlamentar reprezenta baza coeziunii sociale și politice. De aceea, refacerea țesăturii dintre rege și națiune, ca reprezentanță națională, era posibilă doar prin „reîntronarea unui regim politic al legalității”⁴³.

⁴¹ Petre Andrei, Petru. P. Andrei, *Memorii și istorii*, Volum îngrijit de Sorin Bocancea, Editura Institutului European, p. 159.

⁴² Apostol Stan, *op.cit.*, p. 335.

⁴³ „Scrisoarea din 9 noiembrie 1939, adresată primului ministru Constantin Argetoianu”, în *Iuliu Maniu în fața istoriei apud.*, Ioan Stanomir, „Constituție, „Coroană” și „țară”, p. 105.

Explicația liderului țărănist, în legătură cu instaurarea regimului autoritar carlist și organizarea alegerilor pentru parlament, este realizată în comparație cu regimurile totalitare europene din epocă. Conform lui Maniu, „spre deosebire de Germania și Italia unde totalitarismul se instalase pe un val de presiune populară, în România preferința electoratului mergea invers, spre democrație. Dar tocmai în contradicție cu o asemenea tendință, Carol II impunea un guvern dictatorial care nu era al renașterii, cum pretindea, ci al falimentului național”⁴⁴.

Arhitectura parlamentului regal „proiectează în Adunări imaginea idealizată și emasculată a națiunii decupate corporatist”⁴⁵, Camera Deputaților și Maturul Corp, Senatul, nemaifiind o arenă a dezbaterilor, au devenit un instrument de ratificare a deciziilor executivului, adică ale regelui, pentru că guvernul era numit de rege și depunea jurământul în fața monarhului, iar parlamentul a devenit un factor de importanță secundară, în procesul de elaborare a legilor. Rolul său, aproape decorativ, se restrângea la ratificarea decretelor legi, emise pe perioada în care corpurile legiuitoare, fie erau suspendate, fie sesiunile de dezbateri erau închise pe perioada vacanțelor parlamentare.

Dintr-o democrație parlamentară, parlamentul corporatist devine un pseudoparlament, creație a puterii executive. Legea electorală excludea de la vot, pe lângă ridicarea limitei de vârstă la 30 de ani, pe neștiutorii de carte, semnele electorale au fost eliminate din practica electorală promovată de partidele politice democratice, reducându-se în acest fel numărul votanților.

Maniu, numit senator de drept, dar refuzând această demnitate, tocmai pentru a nu legitima un regim „corupt și imoral”, era de părere că „înlăturarea de la vot a celor care au făcut România Mare, s-a realizat sub pretextul că nu știu carte”⁴⁶. Parlamentul corporatist și-a deschis sesiunea în ziua de 7 iunie 1939, dar atribuțiile prin care și-a consacrat puterea până în 1938 i-au fost confiscate și anume controlul politic al miniștrilor, responsabilitatea ministerială devenind atribut regal, iar sancțiunea bugetară, votarea bugetului, nu a mai reprezentat inițiativa legislativului. Parlamentul vota doar decretul-legi și oferea o pseudolegitimitate puterii executive, care adopta legile, fără agitația creată de politicianismul parlamentar.

Atitudinea lui Maniu față de noua instituție parlamentară, sub regimul autoritar, este una de refuz, iar funcția de senator este neacceptată. Conform lui Maniu: „trebuie să constatăm de la

⁴⁴ Iuliu Maniu, *apud*, Apostol Stan, *Biografia unui mare român*, p. 322.

⁴⁵ Ioan Stanomir, „*Constituție, „Coroană” și „țară”*”, *op.cit.*, p. 105.

⁴⁶ „Comunicatul din 6 iunie 1939”, în *Iuliu Maniu în fața istoriei, apud.*, Ioan Stanomir, „*Constituție, „Coroană” și „țară”*”, p. 105.

început că în noul sistem politic, așa cum era de prevăzut, corpurile legiuitoare nu mai formează expresia uneia din cele trei puteri în stat, a celei mai însemnate a puterii legiuitoare. Parlamentul este un organ închiriat, lipsit de orice inițiativă, de influență și de acțiune de control, având un rol redus și mai mult decorativ, pentru înșelarea opiniei publice, căreia încearcă de a-i da iluzia unui organ legiuitor, cari nu are însă atribuțiuni serioase. În doi ani, de când nu am mai avut parlament, s-au edictat de către puterea executivă sute de decrete-legi. Regimul nou nu a socotit necesar nici măcar să le prezinte parlamentului, pentru a obține un vot de ratificare. Una dintre atribuțiile cele mai de seamă ale unor corpuri legiuitoare, poate cea mai însemnată, este cercetarea și votarea bugetului de venituri și cheltuieli ale statului, drept în baza căruia cetățenii iau cunoștință, prin reprezentanții lor, de sumele ce trebuie să le plătească și de felul cum au fost întrebuințate. Guvernul, în disprețul său pentru parlament și pentru poporul cari îl alege, nu a socotit că este necesar să prezinte bugetul nici chiar ulterior așa-zișilor reprezentanți ai națiunii”⁴⁷.

Iuliu Maniu, în critica la adresa parlamentului corporatist, arata că: „în lipsa aceluia sistem electoral și a votului universal, nu peste multă vreme, capriciul unui moment îl va doborî și pe domnia sa și atunci va putea deplânge atotputernicia dictaturii și a regimului de teroare pe care domnia sa l-a ajutat să se instaleze. Ingratitudinea este un mare păcat și păcatele se răzbună prin ele înșile. În ce mă privește, prefer un corp electoral de „analfabeți”, dar pătruns de o gândire politică, unor corpuri legiuitoare compuse din *analfabeți politici*, impuși de capriciul puterii executive, lipsiți de comunitate sufletească cu masele populare, care privesc cu neîncredere și urmăresc cu zâmbete ironice rolul în cari se găsesc, subliniate de uniforme pe cari au fost siliți să le îmbrace”⁴⁸.

Critica reformei administrative, trecerea de la județe la ținuturi

Critica lui Maniu la adresa reformei administrative este descifrată din *Memorandumul românilor din Transilvania* înaintat regelui, în decembrie 1938. Reforma administrativă din august 1938 s-a declarat a fi descentralizatoare, dar s-a întâmplat exact contrariul și anume a avut loc o centralizare și militarizare excesive a statului român. Maniu, în *Memorandum*, demonstrează că centralizarea practică de noul regim a fost pusă în practică prin numirea corpului ofițeresc, în structurile de conducere a administrației și a partidului unic. FRN fusese creat pentru a rezolva

⁴⁷ „Declarația din 30 iulie 1939”, în *Iuliu Maniu în fața istoriei, apud.*, Ioan Stanomir, „Constituție, „Coroană” și „țară””, p. 106.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 106.

problemele administrative, dar „militarii, și chiar unii primari de la sate, nu se simțeau responsabili în fața FRN, ci a Ministerului de Interne”⁴⁹. Politizarea administrației a premers politizarea militarilor. Astfel, „dictatura actuală a trimis în fruntea celor 23 de județe din Ardeal și Banat ca prefecți activi, 23 de colonei din Vechiul Regat. A pus în fruntea județelor militari. I-a sustras misiunii lor de ostași și le-a dat însărcinări politice”⁵⁰. Însărcinările administrative, cu care fusese însărcinat FRN, erau transferate instituției prefectului în a cărei compoziție predominau cadrele active sau în retragere ale armatei.

Ținuturile, expresia noii reforme administrative, anulează principiile autonomiei locale, „rezidentul regal fiind un agent care transmite ordinele unui suveran localizat în capitala Regatului”⁵¹. Maniu vorbește despre o descentralizare a dictaturii, dar „de pe urma căreia recoltăm în provincii noi și noi decepții. Acești rezidenți regali nu sunt decât transmițătorii de acte, de la periferii la centru, cutii de poștă așezate în 10 ținuturi. Pe urma lor nu răsare nici o viață nouă, nici o renaștere”⁵².

Rezidentul regal supraveghea activitatea regiilor publice și a administrațiilor comerciale, aducând la cunoștința ministerelor respective constatările sale. Rezidentul regal îndruma și controla aplicarea dispozițiilor legii organizării națiunii și a teritoriului pentru război și colaborează în acest scop, cu autoritățile militare de resort, la ordinele și instrucțiunile Ministerului de Interne⁵³.

Apărarea democrației

Apărarea sufragiului universal, libertății democratice și constituționale relevă dorința lui Maniu de consultare electorală netrucată a cetățenilor. În absența sufragiului universal, „castele din jurul palatului, camarila, sunt cele care previn selecția aceluia personal politic regрупând pe oamenii politici responsabili, singurii care pot face legătura trainică, fericită, între rege și națiune”⁵⁴.

⁴⁹ Florin Müller, *Metamorfoze al politicului românesc 1938-1940*, Editura Universității din București, București, 2005, p. 238.

⁵⁰ „Memorandumul românilor din Transilvania”, în *Iuliu Maniu în fața istoriei*, apud., Ioan Stanomir, „Constituție, „Coroană” și „țară”, p. 106.

⁵¹ Ioan Stanomir, „Constituție, „Coroană” și „țară”, op.cit., p. 110.

⁵² „Memorandumul românilor din Transilvania”, în *Iuliu Maniu în fața istoriei*, apud., Ioan Stanomir, „Constituție, „Coroană” și „țară”, p. 106.

⁵³ *Legea Administrativă, promulgată prin Înalțul Decret Regal Nr.2919 din 13 august 1938*, Monitorul Oficial, Nr.187 partea I, din 14 august, p. 18.

⁵⁴ „Memorandumul românilor din Transilvania”, în *Iuliu Maniu în fața istoriei*, apud., Ioan Stanomir, „Constituție, „Coroană” și „țară”, p. 111.

Critica lui Iuliu Maniu la adresa „democrației parlamentare” imperfecte a regimului carlist, pune în lumină confiscarea libertății pe care modernitatea politică a inventat-o, în Vechiul Regat, după 1866. Maniu era de părere că, „tocmai fiindcă suntem înconjurați de puteri cari au înlăturat libertățile, marele, profundul sens al nostru este să rămânem o oază a libertății în mijlocul lor. ***O sincronizare cu aceste despotisme este cerută de interesele lor, nu de ale noastre.*** Regele Carol I a fost înconjurat de trei autocrați! Nu numai că nu s-a sincronizat cu ei, dar a introdus tocmai Constituția belgiană, cea ultraliberală, pentru a se deosebi de ele, ca mica Românie să devină punct de atracție pentru românii de pretutindeni”.

Maniu era reprezentantul opoziției democratice, care nu a acceptat dictatura improvizată a Regelui Carol al-II-lea. Conform lui Maniu „natura omenească nu iubește opresiunea, chiar atunci când este fructuoasă”. Nu numai pentru popor, dar și prin popor, aceasta este legea progresului și-n contra acestor legi psihologice simple păcătuiește dictatura. Dar rezultatele dictaturii nu sunt nici măcar acestea. Dictaturile nu au ameliorat cu nimic nemulțumirea generală. Din contră, au agravat-o. Rezultatele statelor totalitare, pe cari le admitem, sunt asemenea piramidelor egiptene. Realizări pentru mândria stăpânilor, stoarse din sângele mulțimilor”⁵⁵.

Maniu i-a reproșat regelui, în ședința din 31 august 1940 a Consiliului de Coroană care dezbătea sentința arbitrajului de la Viena, pronunțându-se împotriva dictatului, că marea greșală pe care a făcut-o a fost aceea că a impus țării un regim dictatorial și și-a asumat răspunderea politică pentru actele de guvernământ. Maniu susținea că „sunt convins că nu-i altă cale decât abdicarea, abdicare cerută zgomotos de opinia publică în manifestațiile aranjate de partidul național-țărănesc, în București și în Cluj, în trei zile consecutive”⁵⁶.

Abdicarea regelui era de neevitat, în viziunea liderului țărănist, deoarece Carol al-II-lea „nu mai are prestigiul și autoritatea necesară pentru a continua să domnească în perfectă înțelegere cu C.I.C. Brătianu”. „Am declarat d-lui general I. Antonescu, care între timp fusese însărcinat să formeze guvernul și care cunoștea de mai înainte vederile mele, că primul lucru pe care trebuie să-l facă este să propună Regelui să abdice, declarându-i că nu voi da sprijin nici unui guvern ce s-ar forma sub domnia Regelui Carol”⁵⁷. La 1 septembrie 1940, Maniu și generalul Antonescu, se întâlnesc și convin să ceară regelui abdicarea.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 112.

⁵⁶ Iuliu Maniu, *op.cit.*, *Cauzele prăbușirii fostului regim*, *op.cit.*, p. 6.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 6.

Maniu, lider lucid și prevăzător, era de părere că domnia autoritară lui Carol reprezintă cauza, mai mult de ordin intern, a prăbușirii regimului pe care l-a patronat, dar și oscilației între marile puteri care a dus la izolarea României. În ordinea internă s-a instaurat un regim plutocratic „țara fiind aruncată în mâinile plutocrației exploatoare, care a călcat în picioare toate considerațiunile de dreptate socială, a pauperizat țara, și, la adăpost de orice control public, a jefuit fără milă banul public. Cetățeanul s-a văzut lipsit de orice apărare legală, justiția fiind transformată într-o instituție dependentă de puterea executivă”⁵⁸.

Maniu, în articolul din 13 septembrie din *Universul*, a comentat prăbușirea regimului carlist a cărui cauză o vedea în prăpastia dintre Coroană și țară. „Cauza prăbușirii lui Carol este concepția sa generală de domnie personală, fără ideal, fără moralitate și fără busolă sigură, în continuă oscilațiune oportunistă, practică prin manevre și abilități cari au săpat prăpastia între Coroană și Țară și cari au trebuit să ducă la falimentul și distrugerea țării”⁵⁹.

Cedarea Basarabiei, Bucovinei de Nord și Ținutului Herța, a Nord-Vestului Transilvaniei, în vara tragică a anului 1940, dar și a sudului Dobrogei, județele Durostor și Caliacra, fără niciun foc de armă, au sporit opoziția partidelor Național Țărănesc și Național Liberal față de dictatura monarhiei autoritare carliste. Antonescu, deși avea domiciliu forțat la mănăstirea Bistrița, purta discuții cu opoziția, în special cu Maniu, care a rămas intransigent față de Carol. Liderul țăranist, Sfînxul de la Bădăcin, a refuzat toate posturile care i-au fost propuse de monarh. Maniu a fost criticul cel mai activ, de la înființare și până la dispariția regimului autoritar și a monarhiei ministeriale, cu șef politic chiar în persoana regelui Carol al-II-lea.

Bibliografie:

Documente de arhivă:

A.N.I.C., *Fond FRN*, Dosar 27/1939.

Monitorul Oficial, Nr.187 partea I, din 14 august 1938, *Legea Administrativă, promulgată prin Înaltul Decret Regal Nr.2919 din 13 august 1938*.

Cărți

ALEXANDRESCU, Sorin, *Paradoxul român*, Editura Univers, București, 1998,

CĂLINESCU, Armand, *Însemnări politice*, Editura Humanitas, București, 1990.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 1.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 7.

HEINEN, Armin, *Legiunea „Arhanghelului Mihail”. Mișcare socială și organizație politică. O contribuție la problema fascismului internațional*, Ediția a-II-a, Editura Humanitas, București, 2006, p. 341.

IORGA, Nicolae, *Jurnalul ultimilor ani 1938-1940. Inedit*, Editura Humanitas, București, 2019.

MANER, Hans-Christian, *Parlamentarismul în România (1930-1940)*, Editura Enciclopedică, București, 2004.

MANIU, Iuliu, *Cauzele prăbușirii fostului regim*, Editura Universul, București, 1940.

MARCOU, Lilly, *Carol al II-lea al României. Regele trădat*, traducere și note de Elena Zamfirescu, Editura Corint, București, 2015.

MÜLLER, Florin, *Metamorfoze al politicului românesc 1938-1940*, Editura Universității din București, București, 2005.

NEGULESCU, Paul, „*Constituția României, Principiile Constituției din 27 februarie*”, *Enciclopedia României*, vol. I, București, 1938.

PAVEL, Dan, Iuliu Maniu în *Jurnalul lui Corneliu Coposu. O reinterpretare a istoriei*, Editura Fundației Academia Civică, București, 2023.

SCHMITT, Oliver Jens., *Biserica de stat sau biserica în stat? O istorie a Bisericii Ortodoxe Române 1918-2023*, Editura Humanitas, București, 2023.

STAN, Apostol, *Iuliu Maniu, Naționalism și democrație, Biografia unui mare român*, Editura Saeculum I.O., București, 1997.

Articole și studii

RUSU, Sebastian, „Democrație versus totalitarism. FRN în alegerile din 1939”, în Ioana Drăgulin, *Democrație și totalitarism în Europa secolului XX*, Editura Muzeul Național Cotroceni, București, 2022.

STANOMIR, Ioan, „Constituție, „Coroană” și „țară”, Constituționalism și monarhie autoritară în intervalul 1938-1940, *Studia Politica, Revista Română de Știință Politică*, vol. III, Nr.1, Universitatea din București, Editura Meridiane, București, 2003.